

MOSTARSKA PORATNA ARHITEKTURA

Kako urbanističke intervencije u jednom gradu pokušavaju pobrisati jedno sjećanje te nametnuti drugo

Sažetak: Interpersonalna komunikacija u podijeljenim gradovima je posebno specifična, ponekad izazovna ali i rizična. U jednom takvom ambijentu javni prostor je često nedefinisan, neodređen, ili doživljava stalne preinake, transformacije. To nam dokazuju priče centralnih zona u Berlinu, Belfastu, Mitrovici i mnogim drugim gradovima.

U posljednje tri decenije mostarski centar grada je prvo uništen, zatim su novonastali centri „lutali“ od jednog do drugog mjesta. Apsolutno je propala prvobitna ideja Evropske zajednice da takozvani distrikt bude novi grad u gradu, centar buđenja jednog usnulog, uspavanog Mostara. To se nažalost nije dogodilo. Mostar danas ima nekoliko centralnih zona, urbanistički planovi su decenijama bila zanemareni, gradilo se svašta i kako se kome dopadalo. Neke stare građevine koje su preživjele ratna dešavanja kasnije su srušene i umjesto njih su podignute nove „moderne“ građevine. Rušenjem tih zgrada izbrisane su i mnoge priče, sjećanja na ljude koji su tu živjeli, boravili. Iako nas iz centara moći pokušavaju uvjeriti da su te zgrade bile dotrajale, nefunkcionalne ili nerentabilne mnogo toga govori u prilog da su one srušene iz razloga jer su pripadale nekom drugom vremenu, drugačijem načinu mišljenja, drugoj ideologiji. Pripadale su gradu u kojem su svi živjeli zajedno.

Ključne riječi: podijeljeni gradovi, urbanizam, arhitektura, komunikacija, distrikt, simboli.

Uvod

Mostar je proteklih godina prolazio kroz razne transformacije, između ostalih i prostorne. Mijenja se prostor ovog grada. Mnogi će reći da je to normalno, svakodnevno, gradovi rastu, razvijaju se, mijenjaju se. Stari gradovi

su, po nekoj novoj paradigmi, nešto što bi trebalo biti zanimljivo turistima. Novi gradovi su za život, prije svega, za najosnovnije potrebe lokalnog stanovništva - Stari gradovi su baština.

Baština je u brojnim pokušajima definiranja uglavnom imala materijalan oblik. Etnološki i kulturno-antropološki pogled, naprotiv, govori kako „baština kao takva ne postoji – ona se stvara, oblikujući tako i svojevrstan simbolički kapital“ (Nikočević 2012:8). Različiti autori ističu edukacijske, emocionalne, kulturne, duhovne, povijesne, političke, simboličke, estetske vrijednosti.

Neoracionalistički pokret, uočljiv u djelima Alda Rossia i Léona Kriera, može se tumačiti kao protest protiv komercijalizacije prostora. Napokon, postmodernistička pozicija gradi se oko težnji za oblikovanjem višedimenzionalnog i višeznačnog prostora.

Pitanje estetike i umjetničke vrijednosti izgrađenog prostora u centru je Sitteovih interesa. Upravo po tom pitanju on suprotstavlja stare i moderne gradove te iznosi tezu da moderni grad donosi degradaciju vrijednosti koje su posjedovali nekadašnji gradovi. Stari gradovi stoga funkcioniraju kao uzor koji modernim gradovima može pomoći da isprave negativne tendencije koje se u njima javljaju. Socijalna funkcija proizlazi iz ove argumentacije i tiče se mogućnosti okupljanja i javnosti koju su svojim rješenjima omogućavali stari gradovi sa svojim trgovima, dok je upravo to ono što modernim gradovima manjka. U novim gradovima se komunicira na drugačiji način - široki bulevar ne donosi bliskost među ljudima koje su donosile uske ulice i trгови između njih.

Novi Mostar slijed je minulih događaja iz posljednje tri decenije - prvo ratnih deštava, a nakon toga i različitih politika. Politička i socijalna previranja u gradu ostavljaju trag i na grad kao prostor. Prostor se preoblikuje, a njegova značenja se mijenjaju.

Maurice Halbwachs i Benjamin, usprkos razlikama, dijelili su stavove da je prostor pun značenja, da su važna ona prostorna značenja koja se vežu za tumačenje prošlosti te da istraživanje označavanja prostora mnogo govori o društvenim grupama i društvenim odnosima.

U vezi sa sjećanjem, Rossi je, slijedeći Halbwachsa, pisao: „Može se reći da je grad kolektivno sjećanje njegovih stanovnika, i da je, poput svakog sjećanja, povezan s predmetima i mjestima.“¹

Mi mnoga mjesta pamtimmo ne samo zbog njih samih, onoga kako su izgledali, nego i zbog ljudi koji nas vežu za ta mjesta, osoba s kojima smo

1 Žanić 2015, 82

komunicirali.² Neko će spomenuti kafanu u koju je navraćao Ivo Andrić i sl. Mostarski Rondo bio je nekad prepoznatljiv po kafani u kojoj su se okupljale mostarske liske. Rossi upravo u ovakvim i sličnim mjestima vidi elemente koji trebaju gradu kako bi on živio svoju povijest. U Mostaru su proteklih godina srušena mnoga mjesta i oskrnavljeni brojni spomenici. Općenito, grad bez spomenika bio bi grad bez historije u kojem bi se izgubila mjesta moći, ali i mjesta kulture. A spomenici nose posebnu težinu. Koliko je bitan Stari most za Mostar, koliko je danas „nebitno“ Partizansko groblje za nove stanovnike Mostara?

Grad i prostor

Pojam arhitekstura prvi put srećemo kod izraelskog antropologa Maoza Azaryahua.³

U ovom radu pokušavam pronaći što više dokaza za mostarsku poratnu arhitekturu, identificirati prostore koji su nestali tokom rata, one koji su nestajali godinama poslije, ali i prostore koji su jednostavno napušteni i prepušteni zubu vremena, pa time i zaboravu. Posebno me zanimala i komunikacija u javnom prostoru, te sam pokušao zabilježiti neka važnija predratna mjesta okupljanja, koja su ovih proteklih godina reducirana ili jednostavna pobrisana. U ratu, a i nakon njega, Mostar su zadesila brojna arhitektonska „pomjeranja“. Arhitektura se pojavljuje i kao intervencija u prostoru u službi jedne određene politike, jednog mišljenja, ili jedne interesne grupe. Stari prostor „treba“ otići u prošlost. S njim i sjećanje. Pravimo novi prostor, stvaramo novo sjećanje.

Stambena gradnja sigurno je fenomen sam za sebe, ali u ovom radu se više bavimo onim prostorom u kojem se radi, zabavlja, svakodnevno komunicira. Jer, prostor nije samo „mašina za stanovanje“ nego i način mišljenja, teritorij. Prostor, kaže Foucault (1994, 70) nije nešto mrtvo, fiksno, nepokretno, prostor je u osnovi svake forme javnoga života i u svakom ispoljavanju moći.

Arhitektura implicira kako konstrukciju svijeta, tako i interpretaciju nas samih u tome svijetu, kroz konstrukciju prostora i njegovo ostvarenje u svakodnevnici (everyday). Taj koncept konstrukcije tkiva (svijeta) i značenja

² Žanić 2015, 183

³ Ivan Lovrenović nas podsjeća na izraelskog antropologa Maoza Azaryahua i njegovo koncept *arhiteksture* koja se javlja kao simbolički izraz idejno - političkog programa u kojem je svaka urbana promjerna ustvari borba za istiskivanje jednog a nametanje drugog sjećanja: <http://ivanlovrenovic.com/2016/05/ivo-zanic> - arhitektura u doktorskoj disertaciji Darija Terzića „Kromatski kodovi u konfliktnoj komunikaciji gradova u tranziciji“

(konceptcija Svijeta) je u osnovi odnosa između mjesta i moći, između mjesta i ostvarenja moći shvaćenim kao sposobnost kontroliranja osoba i stvari kroz prostornu lokalizaciju, konstruirani oblik i značenje mjesta po sebi.⁴

Gradovi moraju ponovno otkriti svoje prostore, mjesta komunikacije, razmjene. Često su to trgovi kao što je bio Bradenburg u Berlinu ili Transalpina između Gorizie i Nove Gorice. U Mostaru je to danas Španski trg - nekadašnji „strogi“ centar grada u kojem se nalazio i poznati trgovački centar - robna kuća „HIT“, te veći broj autobuskih stajališta za prigradska područja. Bulevar (ulica koja polazi od ove tačke) bila je žila kucavica grada. Danas je Španski trg ona tačka koja spaja, ali i razdvaja. Upravo na ovom trgu nalazi se nekada poznata Stara gimnazija koja je danas još jedan od fenomena u nizu takozvanih „dvije škole pod istim krovom“. Ovdje se dvije realnosti dodiruju, ali ne povezuju. Imamo multikulturalizam, ali ne i interkulturalizam.

Bauman⁵ govori i o tome kako nas grad vodi koliko mixofiliji toliko i mixofibiji, miješanju različitosti i strahu od različitog, istovremeno. Redizajniranje podijeljenoga Mostara odmah nakon rata se nastavlja bez dogovora između dvije strane. O urbanističkim planovima se godinama samo priča, mada niko nije vidio njihovu realizaciju. Donose se jednostrane odluke o postavljanju križa na brdo Hum, hrvatskog grba na brdo Planinica i sl. Ruše se znamenitosti - 2013. godine srušen je hotel Mostar poznat i po svojoj specifičnoj arhitekturi /starinski urbani izričaj/ koja podsjeća na stare pariške zgrade. Danas je to moderna bijela zgrada, a od stare građevine nije zadržano ništa. Ide se na poništenje onoga što po čemu je nekad Mostar bio prepoznatljiv. Grad sam po sebi je simbol i prostor simbola.⁶

Hotel Mostar je bio jedna od poznatijih slika na razglednicama Mostara, ali i mjesto na kojem su održani brojni koncerti. Još jedna od najprepoznatljivijih mostarskih „razglednica“ je odavno izbljedila – Partizansko spomen-groblje je neprepoznatljivo, a nekada je smatrano jednim od najznačajnijih arhitektonskih djela na ovim prostorima. U junu 2023. godine ovaj je spomenik u potpunosti devastiran.⁷

Posebno je zanimljiva situacija u dijelu grada koji je nekada predstavljao centar Mostara.

4 Gyern 2000, 83.

5 Bauman 2005, 32

6 Apuzzo 2005, 16

7 <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2022/6/15/devastirano-partizansko-groblje-u-mostaru>

Posljednjih decenija mostarski centar grada se „pomjerao“ nekoliko puta. Od Titove ulice do Trga pored robne kuće Hit, a poslije rata u gradu se sve duplira pa se umnožavaju i centri. Jedno vrijeme su to bili Fejićeva i Avenija. Brojni butici i trgovine otvoreni između 1996. i 2000. godine na Aveniji su kasnije zatvoreni i srušeni tako da se taj komercijalni centar preselio u Mepas mall. Pojedinci će ustvrditi kako je Rondo postao centar zapadnog Mostara.

U jednoj anketi⁸, govoreći o policentričnom Mostaru, mogli smo čuti i mišljenje sociologa kako Mostar treba biti grad sa više malih centara, te kako bi to trebao biti brend Mostara. Takve ideje, ipak, favoriziraju podijeljenost grada. Moguće je imati i više manjih centara, ali gradovi koji su izašli iz konflikta i (ako) žele ujedinjenje, moraju računati na bar jedan zajednički centar grada.

Brisanje tragova jednog vremena

U Mostaru se svakodnevno mijenja javni prostor u kome se komunicira i sastaje. Prije rata velika okupljanja su se dešavala na trgovima, koji istinu za volju nikada nisu bili oni klasični gradski trgovi po talijanskom modelu *piazze*.

Nekada su se za okupljanja kao što su koncerti i slične manifestacije koristili i prostori kao što su plato Narodnog pozorišta, proširenje pokraj Pošte u Fejićevoj ulici na kome je kasnije napravljena zgrada Biosfere, dvorište nakadašnjeg Dječijeg doma Rade Vuković, današnjeg Centra za kulturu. Bili su popularni i trg ispred Hita (koji je sad pretvoren u veliki kružni tok), kao i plato iza HIT-a, park na Musali, Rondo, raskršće na Aveniji kod zgrade Projektant, itd.⁹

Godinama je mostarski urbanizam stihijski. Na brdu Hum postavljen je 33 metra visok krst koji dominira gradom. To su neki novi simboli. Tu su i razne druge intervencije na okolnim brdima.

Na djelu je proces ukidanja nekadašnjih simbola grada. Partizansko groblje - zapušteno, ruinirano, devastirano. Posljednjih godina (kroz pominjanje žrtava koje su partizani ubili na Širokom Brijegu i u Nevesinju) sve je više pokušaja izjednačavanja antifašističkog pokreta sa djelovanjima ustaša i četnika. Uoči obilježavanja Dana oslobođenja Mostara, 14. februara 2024.

8 <https://bljesak.info/flash/flash/pitali-smo-gradane-gdje-je-centar-mostara/450929> (bljesak)

9 U ovom radu nije bilo dovoljno mjesta da se pomenu sve lokacije i događaji kao što su doček Nove godine i slično.

godine, pominjući građane koji su htjeli posjetiti Partizansko spomen-groblje, gradonačelnik Mostara Mario Kordić napisao je kako je to “skupina ljudi koji se predstavljaju antifašistima noseći u rukama simbole jednog od najgnusnijih totalitarnih režima.”¹⁰

Pretpostavke na stranu, ali je činjenica da je Partizansko groblje zapušteno i napušteno, te da su projekti o njegovoj rekonstrukciji i održavanju samo priče i obećanja.

Istovremeno, mnoge starije zgrade u Mostaru srušene su u proteklih desetak godina, uz pojašnjenje kako su bile prestare i problematične za održavanje. Hotel Mostar bio je specifičan arhitektonski primjerak u Mostaru. Srušen je, te je napravljena nova zgrada mnogo veća a opravdanje je bilo kako je stari hotel bio premalen, odnosno neprofitabilan. Ako samo pomislimo na brojne *boutique hotele* po svijetu koji donose lijep profit, onda ovo pojašnjenje možemo shvatiti kao izgovor ili potpuni ignorantski pristup menadžmentu u hotelijerstvu. Isti je primjer s hotelom Ruža, jednim od najljepših djela arhitekta Zlatka Ugljena. Hotel je godinama u izgradnji, i potpuno je različit od kontekstualnog ambijentalizma kojim se ponosio stari hotel, i, osim toga, mnogi je veći, glomazniji.

Možemo se složiti sa promišljanjem Majde Turkić i Bernarda Harbaša na ovu temu: “Možemo reći da je rušenje Ruže označilo i simbolički raskid sa socijalizmom kao i nastojanje da se uhvati ritam sa kapitalističkim društveno-ekonomskim tokovima. Riječ je o sličnoj situaciji kao kada se ruše ili postavljaju spomenici ili ruše stari i postavljaju novi spomenici. Socijalizam se percipira kao tradicija koji je iz savremene kapitalističke perspektive bio viđen kao kočnica razvoja.”¹¹

Robna kuća „NAMA“ još jedan je od simbola predratnog Mostara. S njom i cijeli jedan dio ulice Maršala Tita izgleda kao avet, napušten, depresivan, pogotovo zimi. U vrijeme kandidature Mostara za Evropsku prijestolnicu kulture, postojao je projekt obnove ovog objekta te njegovo pretvaranje u veliki zajednički muzejski prostor.¹² I tada je, ipak, bilo političkih zatezanja

10 <https://www.klix.ba/vijesti/bih/izjednacavanje-fasizma-i-antifasizma-pod-krinkom-kritike-komunizma-je-u-sluzbarevizije-historije/240213159>

11 Majda Turkić i Bernard Harbaš, „Hotel Ruža Mostar, tranzicijske hetereotopije u arhitekturi i urbanizmu“, str. 127, *Hercegovina*, br. 19, Muzej Hercegovine, Fakultet humanističkih nauka, Arhiv HNK, 2020.

12 <https://apiv03.avaz.ba/bih/hercegovacko-neretvanski-kanton/486524/u-zgradu-name-premjestiti-muzej-hercegovine>

i nesuglasica u vezi s tim kako će projekt izgledati, hoće li ispod njega biti napravljene podzemne garaže i slično. Mostar nije dobio titulu Evropske prijestolnice kulture, NAMA je u stanju koje je jednostavno teško opisati.

Muzička škola na Musali je još jedan primjer slučajno ili namjerno zaboravljenog mjesta. Trebala je to biti muzička, odnosno, glazbena škola za učenike iz oba dijela grada. Politike se još nisu ujedinile, te škola nakon završene rekonstrukcije od prije nekoliko godina, danas propada.

Grad Mostar je 12.1. 2024. objavio popis ruševnih i devastiranih objekata na području grada.¹³ Riječ je o 57 lokacija među kojima su se našli i objekti koji su u zaštićenoj zoni, ali i oni koji su već u fazi obnove. Mostarski gradonačelnik objavio je kako se nada da će imati "većinu građana Grada Mostara na svojoj strani koji će shvatiti da se upravo trudimo da i centar grada počne izgledati onako kako treba izgledati centar grada, a ne da se nadmudrujemo i pričamo o nekakvim tobože spomenicima iz prošlih vremena koji su devastirani". Poništenje prostora (ekonomsko, političko i socijalno) kroz napuštanje jeste slično aktu rata, tvrdi Graham¹⁴ i definiše to tamnom stranom urbane modernizacije.

Mostarski distrikt posebna je priča. Za vrijeme administracije Evropske unije u Mostaru i Hansa Košnika, distrikt je imao nekakvu budućnost. Bio je on i administrativna jedinica, a mnoge zajedničke i međunarodne institucije imale su tu svoje kancelarije. Vremenom je distrikt izbrisan kao administrativna jedinica, a zajedničke institucije u ovom dijelu grada nisu zaživjele. Govorilo se o gradnji zgrade u koju bi bila smještena pojedina ministarstava, (u blizini nekadašnjeg hotela Hercegovina), pa zgradi Staklene banke. Sportski centar koji se gradi godinama, Katedrala, HNK, prvo Islamski centar, a zatim centar Mevlana - sve su to projekti koji se pojavljuju u priči zvanoj Centar Mostara. Mostarski Centar daleko je od uređenog.

Poseban primjer uređenog centra u podijeljenom gradu je Belfast. U centralnoj zoni ovog grada sve je zajedničko - institucije, organizacije, a vlasnici trgovina su i protestanti i katolici. Tek van gradskih zidova nalazimo „čiste“ sredine.

Košnikove ideje o distriktu nisu zaživjele, odustalo se od političkog uređenja distrikta. Umjesto Centra mi danas ovdje imamo dvije periferije. Tu je i Gimnazija koja spaja i razdvaja, poznati fenomen „dvije škole pod

13 <https://abrasradio.info/grad-mostar-objavio-spisak-rusevnih-objekata-koji-se-moraju-srusiti/>

14 Graham 2004, 51

jednim krovom“. U Mostaru je to fenomen više - čak tri škole, ali treća (Koledž ujedinjenog svijeta), iako se nalazi u Mostaru, ipak, nije mostarska. Ona je svjetska, fluidna, njeni učenici su tu samo u prolazu.

Puno je pitanja pred nama. Desmond Morris, pak, tvrdi: „Odgovor leži u centru grada koji mora postati tako poticajan i zabavan da u čovjeku potakne kreativne a ne destruktivne porive, arhitektura gradova mora biti razigrana a ne dosadna i predvidiva; trgovina mora biti u službi grada, a ne obrnuto. Rijetka su odvažna i originalna rješenja, poput glasovite Hundertwasserove kuće u Beču ili Gaudijeve katedrale u Barceloni, koje izazivaju divljenje posjetilaca sa svih strana svijeta. No, unatoč općem odobravanju publike, gradske se vlasti rijetko odlučuju na češću primjenu takvih osvježavajućih rješenja ¹⁵

“Mislim da je bila greška u samom gradu od 1994. da se nije razvijao taj distrikt, kao jedan novi mali grad iz kojeg će se razviti zajedničke institucije. Kod podijeljenih gradova treba koliko-toliko insistirati na onome što je zajedničko, ali i ostaviti prostora za ono što ne želimo da nam bude zajedničko. Prema tome, mogao se napraviti jedan manji centar u kojem bi bile zajedničke institucije, (znači administrativni centar) i onda ne inzistirati na projektima koji nose nacionalni ili religijski predznak. U tom centru grada bih ostavio samo ono što je zajedničko...“¹⁶

“Urbanizam mora uvijek imati na umu čovjeka a ne profit; urbanistička rješenja moraju biti maštovita i provokativna. Na natječajima za arhitektonska rješenja pojedinih zgrada ili kvartova često susrećemo zanimljive i duhovite prijedloge, ali u pravilu prvu nagradu odnose dosadne građevine koje se ponavljaju i koje možemo vidjeti u gotovo svim modernim gradovima svijeta. Teritorijalno razgraničavanje nije jedini način smanjenja nivoa agresije. Drugi značajan način kanaliziranja agresije je uspostavljanje društvene hijerarhije. Kod hijerarhije na djelu je odnos osoba, a ne teritorij.“¹⁷

Ovakvo nešto sigurno vrijedi u slučaju gdje je grad jedan (jedinствен), a tamo gdje postoji želja da grad bude podijeljen nećemo moći ni govoriti o jednom jedinstvenom centru. Tako policentričnost postaje izgovor kako se “ne bi bilo zajedno”.

Kolektivno pamćenje jednog grada blijedi i mijenja se jer je velikom brzinom došlo do promjene populacije. Ne zaboravimo da „Podijeljeni grad

¹⁵ Morris 1997, 32.

¹⁶ <https://bljesak.info/kultura/flash/terzic-u-centru-grada-treba-biti-ono-sto-nas-spaja-ne-ono-sto-nas-razdvaja/387065>

¹⁷ Moris 1997, 30

predstavlja fizičku krizu koja se ugnijezdila unutar političke krize, a koju opet dalje nosi talas bolesti društva.¹⁸

Još jedan od direktnih udara na memoriju grada jeste promjena naziva ulica. Brišu se imena ulica nazvanim po herojima iz Narodno-oslobodilačkog rata. Dolaze novi heroji, stari su zaboravljeni, poništeni, prekriveni. Oni nisu postojali. Po tom principu i ovi današnji spadaju u rizičnu grupu onih koji će možda za 20 - 30 godina također biti odbačeni.

Zaključak

Pojam arhitekstura prvi put srećemo kod izraelskog antropologa Maoza Azaryahua, a pod tim pojmom podrazumijevamo simbolički izraz idejno - političkog programa u kojem je svaka urbana promjena, ustvari, borba za istiskivanje jednog a nametanje drugog sjećanja.

Urbani simboli u kolektivnom imaginariju čine povijest. U tom smislu su Mostar i Stari most veoma važni simboli. Nekadašnji simboli Mostara (Stari most, Partizansko spomen-groblje, Rondo) danas, čak i ako još uvijek postoje, više nisu ono što su nekada bili. Gube značenje i gube na značaju. U Mostaru još uvijek ostaje otvoreno pitanje distrikta koji je u mnogim podijeljenim gradovima i najbolje rješenje. Različiti politički dogovori u potpunosti su anulirali postojanje mostarskog distrikta. Umjesto da u distriktu jednog podijeljenog grada (kakav je Mostar) komunikacija počinje, ona ovdje, ustvari, završava.

Odgovor, kako tvrdi Moris, leži u centru grada koji mora postati tako poticajan i zabavan da u čovjeku potakne kreativne, a ne destruktivne porive. Arhitektura gradova mora biti razigrana a ne dosadna i predvidiva, trgovina mora biti u službi grada, a ne obrnuto. Rijetka su odvažna i originalna rješenja. Teritorijalno razgraničavanje nije jedini način smanjenja nivoa agresije. Drugi značajan način kanaliziranja agresije je uspostavljanje društvene hijerarhije. Kod hijerarhije na djelu je odnos osoba, a ne teritorij.

Stari prostor „treba“ otići u prošlost. S njim i sjećanje. Pravimo novi prostor, stvaramo novo sjećanje.

Tvrdim da je bila greška u samom gradu od 1994. da se nije razvijao distrikt kao jedan novi mali grad iz kojeg će se razviti zajedničke institucije. Kod podijeljenih gradova treba koliko-toliko insistirati na onome što je zajedničko.

¹⁸ Harvey 2012, 171

MOSTAR WAR ARCHITECTURE

How urban interventions in one city try to erase one memory and impose another

ABSTRACT

Interpersonal communication in divided cities is particularly specific, sometimes challenging but also risky. In such an environment, public space is often undefined, indeterminate, or undergoing constant changes and transformations. This is proven by the stories of the central zones in Berlin, Belfast, Mitrovica and many other cities.

In the last three decades, the Mostar city center was first destroyed, then the newly created centers “wandered” from one place to another. The original idea of the European Community that the so-called district should be a new city within the city, the center of the awakening of a sleeping, sleepy Mostar, has absolutely failed. Unfortunately, that did not happen. Today, Mostar has several central zones, urban plans were neglected for decades, all sorts of things were built as anyone liked. Some old buildings that survived the war were later demolished and new “modern” buildings were built in their place. With the demolition of those buildings, many stories and memories of the people who lived and stayed there were erased. Although the centers of power try to convince us that these buildings were dilapidated, dysfunctional or unprofitable, there is a lot of evidence that they were demolished because they belonged to a different time, a different way of thinking, a different ideology. They belonged to a city where everyone lived together.

Keywords: divided cities, urbanism, architecture, communication, district, symbols.

Bibliografija

- Apuzzo, G.M. 2005. *Citta' divise*. Roma: Infinito.
- Dovey K. 1999. *Framing palces, Mediating power in built form*. New York: Routledge.
- Foucault M. 1994. *Order of the things*. New York: Vintage Books.
- Gieryn T, 2000. *A space for place in Sociology*. *Annual Review of Sociology*, br. 26 : 463-496.
- Graham S. 2004. *Cities, Wars and terorism towards urban geopolitics*. Oxford: Blackwell.

- Harvey D. 1989. Time-Space Compression and postmodern condition. in D.Held and A. Mc Grew *The global Transformations Reader: An introduction to the Globalization Debate*. Cambridge: Polity Press).
- Harvey D. 2012. *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. London-New York : Verso.
- Krier, L. 2010. Leon Krier in Converation with Christopher Pierce & Thomas Weaver. *AA Files*, 60: 68-77.
- Morris, D. 1997. *I čovjek je životinja*. Zagreb : Prosvjeta.
- Nikočević L. 2012. Kultura ili baština problem nematerijanosti. *Ekološka tribina* 42/56 Godišnjak hrvatskog ekološkog društva Vol 42 No35.
- Rossi, A. 1999. *Arhitektura grada*. Karlovac: Biblioteka Psefizma.
- Terzić D. 2011. *Huškačka retorika u on line izdanjima-Analiza slučaja Bljesak*. Magistarski rad, Univerzitet u Sarajevu.
- Terzić D. 2018. *Kromatski radovi u konfliktnoj komunikaciji gradova u tranziciji*. Doktorska disertacija, Univerzitet u Sarajevu.
- Turkić M. i Harbaš B. 2020. *Hotel Ruža Mostar, tranzicijske hetereotopije u arhitekturi i urbanizmu*, Časopis Heregovina br. 19 : 121-130.
- Žanić M. 2015. Kultura pamćenja i prostor grada. Prilog arhitektonskim i urbanističkim tumačenjima od Ruskina do postmodernizma. *Socijalna ekologija* vol 24, no. 2-3: 173-190.

Web izvori

- <https://avaz.ba/kantoni/hercegovacko-neretvanski-kanton/486524/u-zgradu-name-premjestiti-muzej-hercegovine>
- <https://abrasradio.info/grad-mostar-objavio-spisak-rusevnih-objekata-koji-se-moraju-srusiti/>, datum pristupa 5.5. 2024.
- <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2022/6/15/devastirano-partizansko-groblje-u-mostaru> datum pristupa 1.5. 2024.
- <https://bljesak.info/kultura/flash/terzic-u-centru-grada-treba-biti-ono-sto-nas-spajane-ono-sto-nas-razdvaja/387065> datum pristupa 3.5. 2024.

